

МАРУСЯ

I

Те, що я розповім вам, діялося давним-давно на Україні, у глухій глуші, і ще й досі по світові не рознеслося. Бабуся, що мені оповідала, упевняла, ніби у глуші є чимало чесних великих подій, все одно як пишних квіток. І оповідала бабуся, — а вона була давня сильно, прожила чимало на білому світі. «Чимало дечого побачила та чимало дечого зазнала, — оповідала вона, що нічого в світі не можна поставити врівень із цими порослими в глуші квітками. Ні з цими, що в глуші укриті, подіями. Віки йдуть, минають, — а все однаково пишні, свіжжі квітки ваблять зір своєю розкішшю, а тихі, величні події лобо заспокоюють і м'якшать серце людське».

Давним-давно на Україні стояв хутір, а в тому хуторі проживав козак Данило Чабан із жінкою та дітьми.

Хутір цей, де вони жили, такий, що кращого не бажала б собі найвередливіша людина. Достався він Данилові, перейшовши через руки бозна-кількох прадідів і прабабок; а відомо ж кожному, що де оселиться українець із українкою, там зараз зацвіте вишневий садочок коло білої хатини, запахнуть усякі квітки, простеляться криві стежечки по степу та гаю та розлягатимуться мелодійні пісні, — то можете уявити собі, що який то садок був, викоханий стількома поколіннями Чабанів, що яка то сила квіток, кілька улюблених куточків і в степу, і в лісі, і на суміжній луці, та яке то багатство пісень!

До того сам Бог шасливо умістив цей хутір між степом та лісом, річкою та лукою, горою й долиною: з одного

боку степ ховався з очей, зелений, безкрайї, запашний, покритий хвилями зеленї, з другого — знімалися до неба гори, то завітчанї деревами, м'якенькою травицею, то каменястї й оголенї. Прегарна долина, зовсім самотня, без слїдів або дороги, якось щасливо цвіла собі з третього боку, а з четвертого котила води свої річка, то через луку, врівень із м'якими берегами, відбиваючи в своїх водах одне небо з його світилами та габу гнучкого комишу, то раптом попадала між двї скелистї кручі й шумїла під їх величезною аркою.

Боже, як красно бувало лїтнього ранку, коли сходило сонце, лука виблискувала росяними краплями, і випурхувала птиця, що притаїлася в комиші, і легенька пелена туману виринала над рікою! Боже, якї солодкї бували в безжурній долині, з першим промінням сонця, перші ранїшнї пахощї трави та квіток! А посвіжілі в нїчній тиші гори, позолоченї світлом та блиском! А лїси, що тихо шелестять листом! А степ безкрайї, весь укритий тїнями та повіддю світла!

Це ранок, — а день який! День, коли усе в природї прокинулося, живе в повному розпалї світла, життя та діяльності! Як шумїли тодї свїжї лїси і як сяла безжурна долина. Як нїжив розкїшний степ, і що творив у людськїй душі гомїн глибокої ріки разом із трепетом дзвїнкого комишу!

А вечір! Тихий, рожевий вечір, що обгортає землю пїтьмою і прохолодою! А зорї, що висипають на небо, і мїсяць над обрїєм — смуга мїсячного світла на темному степовї, узлїся, посрїблене саявом, чашечки нїчних квіток у долині, м'яко освїченї мїсячним промінням, зорї горять в глибинах ріки і дзюрчать у тихих струмочках, одна гора вся стуманїла, а друга посвітлїшала, і ясний огник в хатинї, що потонула посеред розквітлого саду!

А крім цього вдячного сусїдства м'якої луки з глибокою рікою, величнїх гїр та укритої цвітом долини, гомїнливо-

го лісу та хвилястого степу, було ще добре сусідство хороших людей козацького роду.

Кожного свята неодмінно або самі Чабани вибиралися у гості, або повинні були вдивлятися й пізнавати, хто це простує степовим шляхом до хати: Семен Ворошило чи Андрій Крук; або знову треба було йти назустріч, почувши в долині голосну балачку веселої та вродливої дівчини Ганни, яка появляється попереду інших дівчат та молодниць у величезному, яркому, оц'є дорогою сплетеному вінку на голівці, або мусили дождити на березі, поки не наблизиться утлий човен Івана Грома.

Та яка користь перелічувати всіх друзів та приятелів, до чого розповідати про всі їх розваги та забавки, приязні зустрічі, любі побачення, ласкаві розставання? Між чужими наймиліша забава може видатися найнуднішою, найбільші радощі незрозумілими, — це вже відомо, як відомо й те, що часом ніякі принадні ігрища та радощі не зрівняються з тихою бесідою добрих знайомих людей, і жодні красномовні речі не заступлять мовчазного товариства певного, вірного друга. Мені здається, найкраще буде просто сказати, що на хуторі життя було дуже гарне, таке гарне, — що нікому не спадало й на думку у чому-будь змінити його, ніхто не мав бажання чим-будь прикрасити його.

Але життя людське, мовляв, не простий, рівний, гладенький шлях. Ох, скільки рівчаків, проваллів та всяких пригод!

І от по Україні пішла недобра поголоска, а що гірше — почали діятися негарні речі. Що квітка запашніша і свіжіша, тим скоріше простягають руки до квітки і «за її красу зривають її», — хороша була Україна, а от татарва та інші всякі вороги линули до неї і шматували її, міряючись один із одним в шахрайстві, ненажерливості та зраді.

Багато було кривавих, грізних січ, тяжких переворотів, сумних та страшних подій, — про них довго треба було б оповідати.

За Богдана Хмельницького — я маю надію, що ви всі чули і знаєте трошки, що то за гетьман був Богдан Хмельницький? — за Богдана Хмельницького Україна немов відпочила, але після його смерті такі розрухи знов настали, таке безталання, що, кажуть, тоді найгрізніші очі плакали й наймудріші голови туманіли.

Народ український розбився на угруповання: хто стояв за великоросів, хто за поляків, хто за приятельство з татарами. Як сливе постійно, на жаль, це буває, до спільного діла домішалися особисті справи, почалися сварки, суперечки і, нарешті, сталося, як мовить прислів'я: «Запрягли й просто, та поїхали криво».

II

Одного вечора зібралися гості у Данила Чабана. Вечір був тихий, темний, гості були задумані та сумирні, господарі не клопітливі й не веселі. Більш розмовляли очима, як словами. Усіх, либонь, огорнули одні й ті самі думки, усім лежали тягарем на серці одні турботи. Зрідка зверталися до Андрія Крука з запитанням про місто Чигирин і, коли провадили розмову, то все про те місто Чигирин.

Знати було, що Андрій Крук добре знав це місто: він відказував, не запинаячись, і немов малював своїм оповіданням і мури чигиринські, і вулиці, і кріпосні вали.

Жіноцтво журливо прислухалося до чоловічої розмови, а коли ця розмова втихала і клуби диму починали повивати вусаті обличчя, вони тихо проміж себе шепотіли. В їхньому шепоті все чулося про всякі січі, про спалені міста, зруйновані села, про полеглих у січі людей. Безна-

станно жіночі обличчя бліднішали, безнастанно на їх очах блищали сльози.

Одна бабуся сиділа, ніби скам'яніла, нерухомо, тільки вряди-годи, коли всі змовкали, вона, немов прокинувшись, говорила:

— Мої обидва пішли. Сама виряджала!

— Твій теж пішов? — стиха спитала подругу молода дівчина, що, як знати було з блілого її обличчя й гарячкової жвавості, сама недавно вирядила «свого».

— Пішов. Учора ввечері ми...

Вона хотіла щось розповісти, та губи її затремтіли й помертвіли — вона нічого не розказала, і подруга її більше не питала.

Діти не вовтузились, не пустували, а тулилися де-небудь у куточку і з насупленими личками теж думали свої думи, або, присівши до старих, нашорошували вуха і, либонь, ловили кожен погляд і затямлювали кожне слово.

Одна лише манісінька гостя, з білявою голівкою, з величезними блискучими очима та з червоними губками, пильно провадила своє діло; від пильності та клопоту вона навіть висунула гостренького язичка і, схиливши набік голівку, в'язала якісь снопики з трави.

Все більше вечоріло, і в хаті все більше затихало. Уже манісінька гостя, випустивши з рученят снопики, сама лежала снопиком біля ніг материних, обнята міцним сном, запнута вся довгими пасмами ясних кучерів.

Надворі було темно, й у хаті стало тихо-тихо. Раптом хтось постукав у хатнє віконце...

Сталося це так несподівано, що зразу ніхто не вірив сам собі. Але стукнуло вдруге й ще раз, і чути було виразно, ясно, голосно.

Господар підвівся зі свого місця й пішов відчиняти двері; його гості та приятелі смоктали безпечно, як

перше, люльки; жіноцтво сполохалося, дітвора здригнулася.

Данило відхилив двері і спитав, хто стукає. Йому відказали голосом, від відгуку якого заспівало хатне віконце, що це подорожній втомлений чоловік просить дозволу відпочити у ласкавого господаря.

Данило на це відповів: «Милості просимо» — і, розчинивши двері навстіж, запросив подорожнього увійти.

В розчинені двері потягло запашиим вечірнім повітрям і на хвилину блиснуло кілька блідих зір, потім двері заступила велетенська людська постать, у всіх закутках залунало і прогуло: «Помагай біг», і, низько схиливши голову, боком пронісши могутні плечі, уступив до хати подорожній.

Коли б у хаті були люди хиткішої, менш спокійної вдачі, вони певно б змішалися і не знали б, як вітати цього подорожнього. Хоч на Україні й невидовижу могутня та блискуча козацька краса, проте не легко було б знайти до пари цьому, що увійшов до Данила Чабана, подорожньому. Цей височезний зріст разом із дивною: стрункістю та зміїною гнучкістю, це засмалене суворе обличчя з вогняними очима, чулість та обачність до всього і разом вільний, безпечний спокій хоч кого примусили б здригнутися.

Але в Даниловій хаті зібралися все люди не скорі до переполоху, тим-то й стомленого подорожнього повітали, як і личить стомленому подорожньому мандрівцеві: його привітно запрошено садовитися і щиро частовано, чим бог послав.

Мандрівець визначався простотою, і скромністю, і добротністю, і звичайністю. Як людина перехожа й нікому тут невідома, він зовсім і не виставляв себе напоказ, а так само й не впивався цікавими очима в усі закутки хазяйської хати, не розпитував хитрими та пустими запитаннями про життя хазяйське, — зовсім ні. Анітрохи. Мандрівець,

якщо й вів розмову, то все про справи спільні, що всіх тоді цікавили й хвилювали: про вороже грабіжництво, руйнування і спустошення України, про грабежі та гвалти, які він бачив дорогою; спитав господаря, чи тихо поки що у них і чи безпечні окружні дороги.

Господар та його гості, зі свого боку, показали себе примірно: дивлячись на такого мандрівця, певно, їм приходили на гадку питання, від яких смертельно свербів язик: звідки він, мандрівець, прибув і куди мандрує? Скільки він виходив гір та долин, поки втомилось його міцне тіло? Чи мандрує він, давши зарік, чи з нужди, чи з примхи? Де він уродився та охрестився, коли говорить про невірного турка, як про не раз ловленого звіра, про поляків — як не раз випробуваних панів, про москалів — не раз дізнаних бояр? Знає він, либонь, трохи й Січ Запорозьку, бачив і всю Україну з краю в край.

Але ніхто не потурбував подорожнього, а себе не зневажив ні лукавим, ні правдивим питанням. Розмовляючи, лише дивилися на нього, на його сільське вбрання та міркували про себе, де та тихомирна нива, оброблена його руками, на якій він здобув собі шрамище на всю щоку, від горбатого носа до сторожкого вуха?

Одначе що далі точилася розмова, тим подорожній ставав балакучіший; мабуть, захочений увагою всіх присутніх та мовчазним співчуттям, він почав описувати так живо й яскраво недавні битви, що всі затаювали дихання, ніби самі навіч бачили справжні січі. Безпечні з виду козаки запалилися; жінки скрикували й плакали, діти, втративши сон, що все перемагає, і ті з напіврозкритими устеньками, з широко розплющеними очима сиділи нерухомі на своєму місці, немов зачаровані.

Раптом різко пролунали два постріли з пістоля, один за одним. Усі в хаті принишкли й нашорошили вуха. Постріли